

ԱԲԵՂՅԱՆԻ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԵՆՐԻԵՏԱ ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ

Երևանի պետական բժշկական համալսարան

Մանուկ Աբեղյանը հայ լեզվաբանական մտքի ամենախոշոր ներկայացուցիչներից է, որի բազմաբնույթ գործունեությունը որոշիչ նշանակություն ունեցավ հայ նոր գրական լեզվի տեսական ու գործնական ձևավորման մեջ: Նրա ուսումնասիրությունները հնչյունաբանության, ձևաբանության, իմաստաբանության և շարահյուսության բնագավառներում հիմնադրեցին ժամանակակից հայերենի գիտական ուսումնասիրության նոր որակը: Աբեղյանի «Հայոց լեզվի տեսություն»-ը, «Աշխարհաբարի քերականություն»-ը և «Աշխարհաբարի շարահյուսություն»-ը դարձան հայերենագիտության դասական աշխատություններ՝ ազատագրելով լեզվի նկարագրությունը գրաբարյան սխեմաների կախվածությունից և հաստատելով աշխարհաբարի ինքնուրույնությունը: Բառարանագրության ոլորտում նրա կատարած աշխատանքները, այդ թվում՝ ռազմական և բժշկական բառարանների ստեղծումը, նոր փուլ բացեցին հայ բառարանագրության մեջ: Ուղղագրության բարեփոխման վերաբերյալ Աբեղյանի սկզբունքները, չնայած ժամանակի բանավեճերին, մնացին գիտականորեն հիմնավորված: Նրա լեզվաբանական ժառանգությունը շարունակում է ապագայի ուսումնասիրողների համար մնալ անսպառ գիտական աղբյուր և հայերենագիտության հիմնասյուներից մեկը:

Բանալի բառեր – *Մանուկ Աբեղյան, լեզվաբանություն, ժառանգություն, աշխարհաբար, շարահյուսություն, բառարանագրություն, քերականություն, հնչյունաբանություն*

Ներածություն

Հայ լեզվաբանական միտքը հայտնի է մեծ անուններով. շատերն են հիացրել և իրենցից հետո էլ հիացնում են լեզվի բազմաշերտ ուսումնասիրություններով, նորարարական բացահայտումներով, բայց քչերն են Խորենացու ասած

* **Հենրիետա Սուքիասյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, Երևանի պետական բժշկական համալսարանի հայոց լեզվի ամբիոնի վարիչ

Генриетта Сукиасян – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой армянского языка Ереванского государственного медицинского университета

Henrietta Sukiasyan – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Armenian Language, Yerevan State Medical University

Էլ. փոստ՝ henrietasukiasyan26@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-1749-4308>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 29.09.2026

Գրախոսվել է՝ 07.10.2026

Հաստատվել է՝ 16.02.2026

© The Author(s) 2026

«գրոց հիշատակի» արժանանում՝ որպես մի ամբողջ լեզվաբանական ուսմունքի հիմնադիրներ, համակարգաստեղծ մտածողներ: Նրանցից է մեծ հայագետ Մանուկ Աբեղյանը, որի լեզվաբանական ժառանգության գիտական ուսումնասիրության ամփոփ պատկերը ներկայացնելու մի փորձ է այս հոդվածը:

Փիլիսոփայական բարձրակարգ կրթություն ստացած Մանուկ Աբեղյան հայագետն առանձնանում էր լեզվական երևույթներն ավելի լայն համատեքստում դիտարկելու տաղանդով, լեզվի գործառության, խոսքի հոգեբանական խորքային դրոշմապատճառներն ընկալելու ու գնահատելու ձիրքով, ձևի և բովանդակության հարցերի իմաստավորման կարողությամբ: Հենց այս դիտանկյունից էլ հատկապես գնահատելի է ականավոր լեզվաբան Էդուարդ Աղայանի 1965 թվականին հրատարակած «Մանուկ Աբեղյանի լեզվական ժառանգությունը» հոդվածը, որտեղ հատուկ արժևորվում է Աբեղյանի լեզվաբանական ուսումնասիրությունների տեսական արժեքը: Աղայանը մեծ հայագետի գլխավոր ուսումնասիրությունը համարում է նրա «Հայոց լեզվի տեսություն» աշխատությունը, որտեղ ժամանակակից հայերենի հնչյունաբանության, իմաստաբանության, բառակազմության ու ձևաբանության հարցերի մասին իր տեսակետները Աբեղյանը ներկայացնում է իր դավանած ընդհանուր լեզվաբանական-տեսական երիտքերականական գաղափարների ծիրում¹: Աղայանը հատկապես շեշտում է այն, որ Աբեղյանը ելնում է երիտքերականական դպրոցից եկող այն դրույթից, ըստ որի՝ իրականում գոյություն ունեն միայն անհատական լեզուներ, որ յուրաքանչյուրն ունի իր լեզուն²: Հոդվածում Աղայանն անդրադառնում է նաև բարբառների առաջացման արեղյանական ըմբռումներին՝ դրանք համեմատելով անհատական լեզուների հետ՝ այն առանձնահատկությամբ, որ բարբառները ծագում են ոչ թե այդ լեզվով խոսող ամբողջ ժողովրդի, այլ միայն նրա մի հատվածի հանրության շրջանում³: Աղայանը առանձնահատուկ քննարկում է Աբեղյանի «Աշխարհաբարի քերականություն» և «Աշխարհաբարի հոլովները» գրքերը, որոնցում նա պնդում է, որ հայերենում չկան սեռական և հայցական հոլովներ՝ այն հիմնավորմամբ, որ աշխարհաբարում այս հոլովները չունեն իրենց առանձին, սեփական ձևերը⁴: Էդուարդ Աղայանն այսպես է ձևակերպում Մանուկ Աբեղյան լեզվաբանի հատուկ առաքելությունը հայ լեզվաբանական գիտության մեջ. «Աբեղյանի քերականական ուսումնասիրությունների առաջին և մեծագույն արժեքն այն է, որ դրանց շնորհիվ մեր գրական լեզվի քերականական կառուցվածքի նկարագրությունը լիովին ու վերջնականապես ազատագրվեց գրաբարյան լեզվական սխեմաներից և ունեցավ իր ուրույն սխեմաները»⁵:

¹ Տե՛ս **Աղայան Է.**, Մանուկ Աբեղյանի լեզվական ժառանգությունը, ՀԳԱ տեղեկագիր, Երևան, 1965, էջ 4:

² Տե՛ս նույն տեղը:

³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 9:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 12:

⁵ **Աղայան Է.**, շայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 2, Եր., 1958, էջ 150:

Աբեղյանի լեզվաբանական ժառանգության մասին ուշագրավ խոսք են ասել ոչ միայն լեզվաբանները: Հայտնի բանագետ Արամ Ղանալանյանը Մանուկ Աբեղյանին նվիրված իր «Հայագիտության վիթխարի կաղնին» հոդվածում նշում է, որ նրա «Աշխարհաբարի շարահյուսությունը» երկար ժամանակ եղել է մի անփոխարինելի ձեռնարկ և ուղեցույց միջնակարգ ու բարձրագույն դպրոցների աշակերտության, ուսուցչության և դասախոսների համար: Նրանից մեծապես օգտվել են և այժմ էլ շարունակում են օգտվել հայոց լեզվի ուսումնասիրությամբ զբաղվող մեր լեզվաբան-քերականագետները: Եվ որպես հավելում այս իրողությանը՝ Ղանալանյանը բերում է ֆրանսիացի աշխարհահռչակ գիտնական Անտուան Մեյեի կարծիքը, ըստ որի՝ Աբեղյանի «Աշխարհաբարի շարահյուսությունը», անտարակույս, լավագույնն է, որ երբևէ գրվել է հայերենի քերականության վերաբերյալ⁶:

Անհնար է չհիշատակել մյուս խոշոր բանագետի՝ երջանկահիշատակ ակադեմիկոս Սարգիս Հարությունյանի «Մանուկ Աբեղյան. կյանքն ու գործը»⁷ փայլուն մենագրությունը, որն առհասարակ աբեղյանագիտության համար հիմնաքարային արժեք ունի⁸: Ոչ միայն այս աշխատության, այլև Աբեղյանին նվիրված իր այլ հոդվածներում հարգարժան գիտնականը անդրադարձել է նաև մեծ հայագետի լեզվաբանական հայացքներին՝ ցույց տալով նրա բացառիկ տեղը հայ լեզվաբանության ամենավիճահարույց ու բարդագույն հարցերի պարզաբանման և լեզվաբանական մտքի նոր արահետներ բացելու գործում:

Աշխարհաբարի հոլովների աբեղյանական ըմբռումների մասին հետաքրքրիչ բնորոշումներով արտահայտվել է բազմավաստակ լեզվաբան Ռաֆայել Իշխանյանն իր «Մեծ հայագետի հոյակապ աշխատության նոր հրատարակությունը»⁹ հոդվածում: Անդրադառնալով Աբեղյանի «Աշխարհաբարի քերականություն», «Աշխարհաբարի հոլովները», «Հայցական հոլովը» և այլ աշխատանքներին՝ Իշխանյանը նշում է, որ նա հայ նոր գրական լեզվի՝ աշխարհաբարի ուսումնասիրության բնագավառում մնում է իբրև դեռևս չգերազանցված մի գագաթ: Լեզվաբանի կարծիքով՝ Աբեղյանը առավելագույն չափով հավատարիմ մնաց կենդանի խոսքին, շարահյուսությանը, քերականական երևույթները շարահյուսական ելակետից գնահատելու իր ուժեղ հակումին¹⁰: Իշխանյանն իրավացիորեն նշում է նաև, որ ոչ բոլոր լեզվաբաններն ընդունեցին Աբեղյանի տեսակետները՝ այդ մասին գրելով. «Շատերը լրջորեն վիճաբանեցին նրա հետ, այդ թվում՝ խոշոր լեզվաբաներ: Սակայն ոչ ոք երբեք չի վի-

⁶ Տե՛ս Ղանալանյան Ա., Հայագիտության վիթխարի կաղնին, «Գրական թերթ», № 39, 1964:

⁷ Տե՛ս Հարությունյան Ս., Մ. Աբեղյան. կյանքը և գործը, Եր., 1970:

⁸ Տե՛ս Իշխանյան Ռ., Մեծ հայագետի հոյակապ աշխատության նոր հրատարակությունը, «Գրական թերթ», № 22, 1965:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը:

ճարկել և չի վիճարկում այն, որ որևէ լեզվաբան իր որևէ աշխատությամբ այն-քան լրիվ ու այնքան բազմակողմանի չի վերլուծել ու ներկայացրել հայ նոր գրական լեզուն, որքան Աբեղյանը»¹¹:

Մեր մյուս նշանավոր լեզվաբանը՝ Մանվել Ասատրյանը, իր «Հայ լեզվաբանության անգուգական կոթողը» հոդվածում անդրադառնում է Աբեղյանի մեկ այլ նվաճմանն արդեն հնչյունաբանության բնագավառում¹²: Նա այն կարծիքն է հայտնում, որ. «հենց ինքը՝ Մանուկ Աբեղյանն է հիմք դրել ժամանակակից հայերենի հնչյունաբանության՝ որպես լեզվաբանական հետազոտության առանձին ճյուղի ուսմունքին»¹³: Հոդվածի մեկ այլ հատվածում Ասատրյանը համարում է, որ մինչև Աբեղյանը մենք աշխարհաբարի շարահյուսություն չենք ունեցել: Նա էր, որ ստեղծեց աշխարհաբարի շարահյուսության մի կուռ ու տրամաբանական համակարգ¹⁴:

Բառարանագրության բնագավառում արեղյանական նորարարություններին մանրակրկիտ անդրադարձել է լեզվաբան Աննա Աբաջյանն իր «Մանուկ Աբեղյանը՝ բառարանագիր»¹⁵ հոդվածում: Հեղինակը սկսում է մեծ լեզվաբանի դեռևս 1882 թվականին կատարած առաջին բառարանագրական փորձից, որը կոչվում էր «Աշխարհաբար առանձին բառերի համար բացատրական բառարան», և իր վերլուծությունը հասցնում մինչև 1925 թվականին հրատարակված հանրահայտ «Ռուս-հայերեն ռազմական բառարանը», որը, ինչպես նշում է Աբաջյանը, հայ բառարանագրության պատմության մեջ առաջինն էր իր տեսակի մեջ¹⁶:

Հեղինակը մեջբերում է Աբեղյանի մասին անվանի լեզվաբան, բառարանագետ Աշոտ Սուքիասյանի հետևյալ բնութագրական խոսքը. «Դեռ 20-ական թվականներին պրոֆեսոր Աբեղյանը հիմնովին հերքեց ժամանակակից հայերենի մասին տարածված այն առասպելը, ըստ որի հայոց լեզուն անընդունակ է իր սեփական միջոցներով ստեղծելու հասարակական-քաղաքական, գիտական և տեխնիկական տերմինաբանություն»¹⁷:

Հատուկ ուշադրության է արժանի 1930-ականներին ակադեմիկոս Լևոն Հովհաննիսյանի և Ավետիք Տեր-Պողոսյանի հետ Աբեղյանի, և, ինչպես նշում է Ա. Աբաջյանը, հենց նրա ջանքերով կազմված «Լատին-ռուս-հայերեն բժշկական բառարանը», որն իր ծավալով գերազանցում էր նախորդ բոլոր բժշկական բառարանները¹⁸:

¹¹ Նույն տեղում:

¹² **Ասատրյան Ա.**, Հայ լեզվաբանության անգուգական կոթողը, «Երեկոյան Երևան», № 120, 1965:

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը:

¹⁵ Տե՛ս **Աբաջյան Ա.**, Մանուկ Աբեղյանը՝ բառարանագիր, Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին (հոդվածների ժողովածու), ԵՊՀ, Եր., 2023:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 188:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 18:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը:

Ուշագրավ է նաև Աննա Աբաջյանի մեկ այլ հոդվածը, որը վերաբերում է մեզանում ժամանակին մեծ աղմուկ հանած արեղյանական ուղղագրության անհիմն քննադատություններին¹⁹: Հեղինակը անդրադառնում է բազմաթիվ թյուրըմբռումների տեղիք տվող այն հարցին, թե հայ մշակույթի և գրականության մեծերը կտրականապես մերժել են Աբեղյանի ուղղագրական բարեփոխումը: Օրինակ, բերելով Պողոս Մակինցյանին թումանյանի գրած մի նամակը, հեղինակը հերքում է այն տարածված մտայնությունը, թե թումանյանը ամբողջովին դեմ էր ուղղագրության փոփոխությանը²⁰: Միայն թումանյանի այն կարծիքը, որ ուղղագրությունը ոչ թե պետք է դժարացնել, այլ պետք է հեշտացնել, հաստատում է այդ թեզը: Այս առումով ուշագրավ է այդ նամակի շուրջ ակադեմիկոս Էդվարդ Ջրբաշյանի հայտնած կարծիքը. «Ինչքան էլ զարմանալի թվա, 12 էջից բաղկացած և շատ հստակ ձեռագրով շարադրված այդ նամակը չի գրված ոչ թումանյանի համար այնքան սովոր գրաբարյան ուղղագրությամբ և ոչ էլ 1922 թվականի ռեֆորմի սկզբունքներով, որոնք արդեն սկսել էին գործադրվել մամուլում: Նամակը գրված է մի ուղղագրությամբ, որը բացարձակորեն համընկնում է 1940 թվականին սահմանված սկզբունքներին²¹»: Հոդվածի վերջում Աբաջյանը, ամփոփելով իր առաջադրած թեզը, հավելում է, որ Եղիշե Չարենցի ու Ակսել Բակունցի պես մեծեր արեղյանական ուղղագրությունը համարել են մեր ազգային նվաճումներից մեկը: Աբեղյանական ուղղագրության թեմայի շուրջ ճշգրիտ եզրահանգումներ է անում հայտնի լեզվաբան Լավրենտի Հովհաննիսյանն իր «Մանուկ Աբեղյանը և ուղղագրության հարցը»²² հոդվածում: Հեղինակը գիտական անաչառ քննության է ենթարկում արեղյանական ուղղագրության բարեփոխման 1922 և 1940 թվականների երկու փուլերը՝ դրականի հետ մանրամասն նշելով նաև առաջին փուլի տարբերակի բոլոր թերությունները, որոնց մի մասը թելադրված էր ժամանակի իշխանության ցանկությամբ և ամփոփելով իր ուսումնասիրությունը՝ Հովհաննիսյանը նշում է, որ ուղղագրության բարեփոխման ծրագիրը գիտականորեն հիմնավորված էր, իսկ որոշ մերժելի դրույթներ՝ պարտադրված²³:

Մեկ հոդվածի սահմաններում, իհարկե, անհնար է անդրադառնալ մեծ լեզվաբանի գիտական ժառանգության բոլոր ուսումնասիրություններին: Աբեղյանի լեզվաբանական ժառանգության մասին գրվել է և գրվելու է, որովհետև բացառիկ խորն են և կենսունակ նրա ընդհանուր լեզվաբանական գաղափարներն ու պատգամները լեզվաբանների հաջորդ սերունդներին:

¹⁹ Տե՛ս **Աբաջյան Ա.**, Աբեղյանական գործող ուղղագրության անհիմն քննադատությունները, Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին (հոդվածների ժովածու), ԵՊՀ, Եր., 2023:

²⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 168:

²¹ **Ջրբաշյան Է.**, Աբեղյանը և հայկական տաղաչափության ուսումնասիրության հարցերը, Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին (հոդվածների ժովածու), ԵՊՀ, Եր., 2023:

²² Տե՛ս **Հովհաննիսյան Լ.**, Մանուկ Աբեղյանը և ուղղագրության հարցը, Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին (հոդվածների ժովածու), ԵՊՀ, Եր., 2023:

²³ Տե՛ս նույն տեղը:

Եզրակացություն

Մանուկ Աբեղյանը հայ լեզվաբանական մտքի պատմության մեջ մնաց որպես գիտնական, որին հաջողվեց վերախմաստավորել հայոց լեզվի ուսումնասիրության հիմնական սկզբունքները՝ տալով նոր բացահայտումներ, նոր մեթոդաբանական մոտեցումներ և նոր տեսական ընդհանրացումներ: Նրա գիտական ժառանգությունը ծավալային է, բայց առավել կարևոր՝ համակարգային, քանի որ ընդգրկում է լեզվաբանական տեսության ամբողջ դաշտը՝ հնչյունաբանությունից մինչև շարահյուսություն, բառարանագրությունից մինչև ուղղագրություն:

Լեզվաբանների ու բանագետների գնահատականները ցույց են տալիս, որ Աբեղյանի աշխատանքները ոչ միայն ժամանակին ունեցան մեթոդաբանական հեղափոխական նշանակություն, այլև այսօր էլ շարունակում են մնալ որպես չափանիշներ՝ հայոց լեզվի գիտական ուսումնասիրության համար: Այնպիսի մեծություններ, ինչպիսիք են Էդուարդ Ադայանը, Արամ Ղանալանյանը, Սարգիս Հարությունյանը, Ռաֆայել Իշխանյանը, Մանվել Ասատրյանը և ուրիշներ, իրենց վերլուծություններով հիմնավորապես հաստատել են Աբեղյանի ներդրումների բացառիկ արժեքը՝ այն դիտելով որպես հայ նոր լեզվագիտության անկյունաքար:

Աբեղյանի լեզվաբանական ժառանգությունը կարևոր է ոչ միայն գիտության պատմության տեսանկյունից, այլև որպես կենդանի ուժ՝ ազդելով մեր օրերի լեզվաբանական հետազոտությունների վրա: Նրա տեսական դիտարկումները, լեզվի կառուցվածքային վերլուծությունը, առարկայական-գործառական մոտեցումները և բառարանագրական նորարարությունները շարունակում են պահպանել իրենց արդիականությունը: Իսկ ուղղագրության բարեփոխման շուրջ նրա մտքերը, չնայած ժամանակի տարբեր ընկալումներին ու բանավեճերին, գիտականորեն ամուր և հեռանկարային էին:

ГЕНРИЕТТА СУКИАСЯН – *Научное исследование лингвистического наследия Абега́на.* – Манук Абега́н является одним из крупнейших представителей армянской лингвистической мысли, чья многогранная деятельность сыграла решающую роль в формировании теоретических и практических основ современного литературного армянского языка. Его исследования в области фонетики, морфологии, семантики и синтаксиса заложили основы нового этапа научного изучения армянского языка. Труды Абега́на — «Теория армянского языка», «Грамматика ашхарабара» и «Синтаксис ашхарабара» — стали классикой арменоведения, освободив описание языка от зависимостей от древнеармянских схем и утвердив самостоятельность нового литературного языка. Его работа в сфере лексикографии, включая создание военного и медицинского словарей, открыла новую страницу в истории армянского словарного дела. Принципы Абега́на в реформировании орфографии, несмотря на споры эпохи, остались научно обоснованными. Его лингвистическое наследие продолжает служить неиссякаемым источником для будущих исследователей и одним из краеугольных камней арменоведения.

Ключевые слова: Манук Абега́н, языкознание, наследие, мировой диалект, синтаксис, лексикография, грамматика, фонология

HENRIETTA SUKIASYAN – *The Scholarly Study of Abeghyan’s Linguistic Legacy.*— Manuk Abeghyan is one of the most prominent figures in Armenian linguistic scholarship, whose multifaceted work played a decisive role in shaping the theoretical and practical foundations of the modern Eastern Armenian literary language. His studies in phonetics, morphology, semantics, and syntax laid the groundwork for a new stage in the scientific examination of Armenian. Abeghyan’s major works—*The Theory of the Armenian Language*, *Grammar of Ashkharhabar*, and *Syntax of Ashkharhabar*—became classics of Armenology, freeing the linguistic description of Eastern Armenian from Classical Armenian models and affirming its structural independence. His contributions to lexicography, including the creation of military and medical dictionaries, opened a new chapter in Armenian dictionary-making. Abeghyan’s principles of orthographic reform, despite the controversies of the time, remained scientifically justified. His linguistic legacy continues to serve as an inexhaustible source for future scholars and stands as one of the foundational pillars of Armenian linguistic studies.

Key words: *Manuk Abeghyan, linguistics, heritage, world dialect, syntax, lexicography, grammar, phonology*

Գրականության ցանկ

- Աբաջյան Ա., Աբեղյանական գործող ուղղագրության անհիմն քննադատությունները, Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին (հոդվածների ժովածու), ԵՊՀ, Եր. 2023: [Abajyan A., Abeġyanakan gorcox ugġagrut‘yan anhimn k‘nnadatut‘yunnerē, Hushardzan Manuk Abeġyeni (hodvac‘neri zhoghovac‘u), EPH, Er. 2023]:
- Աբաջյան Ա., Մանուկ Աբեղյանը՝ բարարանագիր, Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին (հոդվածների ժովածու), ԵՊՀ, Եր. 2023: [Abajyan A., Manuk Abeġyanē bařaranagir, Hushardzan Manuk Abeġyeni (hodvac‘neri zhoghovac‘u), EPH, Er. 2023]:
- Աղայան Է., Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 2, Եր., 1958, էջ 150: [Aġayan Ē., Hay lezvabanut‘yan patmut‘yun, h. 2, Er., 1958, ēj 150]:
- Աղայան Է., Մանուկ Աբեղյանի լեզվական ժառանգությունը, ՀԳԱ տեղեկագիր, Երևան, 1965, էջ 4: [Aġayan Ē., Manuk Abeġyani lezvakan zhařangut‘yunē, HGA teġekagir, Yerevan, 1965, ēj 4]:
- Ասատրյան Մ., Հայ լեզվաբանության անգուգական կործողը, «Երեկոյան Երևան», № 120, 1965:[Asatryan M., Hay lezvabanut‘yan anzugakan kot‘ogē, «Yerekoian Yerevan», № 120, 1965]:
- Իշխանյան Ռ., Մեծ հայագետի հոյակապ աշխատության նոր հրատարակությունը, «Գրական թերթ», № 22, 1965:[Ishkhanyan R., Mec‘ hayaget i hoyakap ashkhatut‘yan nor hratarakut‘yunē, «Grakan t‘ert‘», № 22, 1965]:
- Հարությունյան Ս., Մ. Աբեղյան. կյանքը և գործը, Եր., 1970:[Harut‘yunyan S., M. Abeġyan. kyank‘ē yev gorcē, Er., 1970]:
- Հովհաննիսյան Լ., Մանուկ Աբեղյանը և ուղղագրության հարցը, Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին (հոդվածների ժովածու), ԵՊՀ, Եր. 2023: [Hovhannisyan L., Manuk Abeġyanē yev ugġagrut‘yan harc‘ē, Hushardzan Manuk Abeġyeni (hodvac‘neri zhoghovac‘u), EPH, Er. 2023]:
- Ղանալանյան Ա., Հայագիտության վիթխարի կաղնին, «Գրական թերթ», № 39, 1964:[Galanian A., Hayagitut‘yan vit‘xari kaġnin, «Grakan t‘ert‘», № 39, 1964]:
- Ջրբաշյան Է., Աբեղյանը և հայկական տաղաչափության ուսումնասիրության հարցերը, Հուշարձան Մանուկ Աբեղյանին (հոդվածների ժովածու), ԵՊՀ, Եր. 2023: [Jrbashyan Ē., Abeġyanē yev haykakan taġach‘aput‘yan usumnasirut‘yan harc‘erē, Hushardzan Manuk Abeġyeni (hodvac‘neri zhoghovac‘u), EPH, Er. 2023]: